

Köszönőbeszéd a Martinkó András-díj átvételekor¹

Tisztelt Kuratórium, kedves Kollégák!

1999 óta, elsőéves egyetemista korom óta van mobiltelefonom, de Korompay tanár úrénál kevés fontosabb, emlékezetesebb hívást kaptam e nem kevés idő alatt. Szinte állandó motívum a Martinkó-díjas köszönőbeszédekben az értesítés feledhetetlen bevésődésének ilyesfajta tapasztalatával kezdeni, miként a méltatlanság érzésének valamiképpen szintén mindig megfogalmazódó társélménye is ugyanúgy ural engem is, és azt gondolom, ez teljesen rendjén van így, mert így egészséges. Én már arra is évek óta büszke vagyok, hogy Tóth Orsolya 2014-es díjátvevő beszédében név szerint megemlített, de hogy nekem is kell majd egyszer írnom egy ilyet, azt igazából sohasem reméltem – nem mintha annyira kishitű lennék, de mindig túl kemény az éves mezőny... Mindenesetre felemelő érzés a Martinkó-díj hagyománytörténetének részesévé válni, annál is inkább, hisz a lassan 30 éve alapított igen rangos akadémiai elismerés első két díjazottja, Imre László és S. Varga Pál munkaügyileg a földijeim, s micsoda teljesítményeket jelent az ő nevük! Miként a többieké, hisz olyan erős a díjazottak névsora, hogy az ember beleszédül, ha belegondol, hová is került.

Annál inkább hihetetlen mindez, mert ezt a dolgot a helyi, debreceni doktori műhelyen, az úgynevezett „hétfői szeánszon” csaknem egy éve bizony ízeire szedték, ám milyen jó, hogy ezt tették, mert a végső, nyomtatott verzió így sokkal szalonképesebb, értékelhetőbb lett. Az ember (legalábbis én) rögtön elgondolkodik, mit csinált volna másképpen, ha előre tudja, hogy Martinkó-díjas anyagot készít éppen. Hálistennek nem sok mindent, mert a hivatkozási rendszer úgyis mindig kirajzolja azt a környezetet, amelyhez képest valaki az adott dolgozatában mondani próbál valamit. Mert bizony „kaláka” nélkül semmi nem megy. Sem Kármánéknak, sem nekünk.

Először is ott vannak a témabeli nagy elődök: az első magyar irodalmi folyóiratok példás kritikai forráskiadásainak sajtó alá rendezői, akik kísérőtanulmányaikban gyakorlatilag már minden lényegeset elmondtak, olyan minőségben és érvénnyel, hogy tulajdonképpen mindig is mi leszünk az ő lábjegyzeteik, nem pedig fordítva. Debreczeni Attila és Szilágyi Márton nevei ráadásul tanulmányom lapjain egyszersmind egészen friss szakirodalmakat is jegyeznek, folyamatos, időben folyvást megújuló viszonyítási pontként. Egy éppen készülő, még jócskán kéziratban lévő, ám bizalmi alapon már most rendelkezésre bocsátott nagyszabású Kazinczy-monográfiára utalni pedig külön dicsőségként könyvelhető el; dagad is a mellem, hogy ebben a formában az elsőik között hivatkozhattam rá. S ha már a „debreczeni” iskola alapítójánál tartunk: joggal merülhet fel a szimbolikus apagyilkosság gyanúja egy olyan dolgozatban, mely az egykori témavezető integrációelméletét kezdi ki kiindulásképpen, és elfogultsággal vádolja az egykorú literátorokat illetően a nyomdaipari vállalkozókkal szemben. Ám mindez csupán látszólagos, mert nincsen szükség hatásiszonyra, miként nincsen rá igény sem. Mert ama szimbolikus atya ebben a tekintetben is már-már kétségbeejtően megértő és korrekt: még lázadni sem lehet normálisan ellene...

¹ Elhangzott az ELTE HTK Irodalomtudományi Kutatóintézetben, 2025. szeptember 26-án.

A szeniorok mellett pedig a juniorok, legalábbis a nálam fiatalabbak: ebben a szövegben jelesül Tóth Barna, Béres Norbert, Antal Alexandra eddigi kutatásai, támogató megjegyzései, észrevételei. A hivatkozások szőttese így egy egész intergenerációs szakmai famíliát körvonalaz, melynek körében jó élni és dolgozni. Azokról a kapcsolódó közösségekről nem is szólva, amelyek léte szintén elengedhetetlen volt ahhoz, hogy ez a tanulmány egyáltalán megszülethessen. Itt nem csupán a magunkfajtat folyamatosan regeneráló és revitalizáló 19. százados Vetésforgó vándorkonferenciák mindenkori csapatára gondolok, hanem kicsit konkrétan a debreceni székhelyű, ám országos érvényű Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport munkaközösségére, illetve az MTA Lendület Magyar Irodalom Politikai Gazdaságtana Kutatócsoport tagjaira is. Ez az összességében legalább ötven élő ember (a csak írásaikban eleven többiekéről most nem beszélve) így vagy úgy, de egytől egyig vezette a tollat – ennek tudatosítása pedig nagy érzés.

Pár napja, szeptember 22-én volt Martinkó András 113. születésnapja. Természetesen nem ismertem személyesen, de az interneten elérhető, Csigó László által készített fekete-fehér portréfotójáról egy már mindig is ismerős 20. századi humanista néz vissza ránk. A *Teremtő idők* című tanulmánykötetének debreceni egyetemi könyvtári példányában (jelzet: 894.09 M36) Komlós Aladárnak szóló autográf dedikáció található. Sokatmondó, hogy mit tart fontosnak Martinkó a megszólított pályatársban: „az atyai jóbarátnak, az emberséges embernek, a fehérek közt egy európainak.” Nemcsak azért tartom őt régi ismeretlen ismerősömnek, mert anno Mezőkövesden érettségizett, melynek közelében, Mezőkeresztesen én gyermekkorom javát töltöttem, hanem azért is, mert még doktoranduszként felfedeztem az *Értjük, vagy félreértjük a költő szavát?* című rádiós interjúkötetét. Emlékszem, csaknem egyhuzamban olvastam el ezt a kis könyvecskét, amelyben érdekfeszítő, sőt sokszor revelatív szófejtő metódusa a *Júlia szép leánytól* Ady Endréig ível, amelyben rácsodálkozhattam, mi is az a 'sárány' (amit még Móricz is félreértett), és amelyben ilyesféle üdítő mondatok hangzanak el a nyelvészként és irodalmárként egyszerre kiváló tudós polihisztortól: „Hogy aztán ezek a mélységek objektív mélységek-e, vagy csak az én belemagyarázásaim, arra azért nem mernék mérget venni.” Vagy: „az *Egy katonaéneke*ben az a bizonyos sajátos végvári argó él, amit csak ők, a vitézek értettek, ahogy ma a diákok a saját argójukat.”² Innen tudtam meg, hogy az 'ócska' szóban micsoda dédelgetés van, hiszen a régi tárgy kedveskedő becézése tulajdonképpen, és azt is, hogy a 'csinom Palkó' kifejezés nem a mindenkori kuruc legényt szólítja meg, hanem éppen ez a kuruc legény szólít: „szép lovacsám, Palkó”. Martinkó András segítségével tanultam meg látni azt a lírai víziót, hogy „Körötte ég földszint az ég: / A velszi tartomány”; és hogy hazabeszéljek, ezt a részletet idézem is: „Arany egy alföldi látványból, képből indul ki: például napnyugtakor a vörös napsugarak körös-körül úgy lángolnak, mint ahogy a földnek színe, széle égne.”³ S hát milyen keresetlen bölcsességgel vegyes fundamentális hermeneutika is van az efféle konklúziókban: „a fül sokszor becsap kisebb-nagyobb mértékben bennünket. Ezért nem árt sohasem, ha ezeket a fogalmakat visszavezetjük régi, ősi, konkrét gyökereikre, formáikra[.]”⁴

A franciaországi változásokra, A magyarokhoz vagy a *Szózat* kötetbéli elemzése mindenestre azóta is alapvető segédanyag a korszakszemináriumaimon, miként Csokonai „ember és polgár leszek” verssorának kommentára is régóta ott van velem. Az is nagyon fontos volt későbbi

² MARTINKÓ András, *Értjük, vagy félreértjük a költő szavát?* (Budapest: RTV-Minerva Kiadó, 1983), 22, 33.

³ Uo., 172.

⁴ Uo., 173.

kutatásaim szempontjából, amikor a szerkesztő-riporter Kulcsár Katalinnak elmondja, hogy a 'durva' ember leginkább szótlán embert jelent, aki nem társalog, nincs cívitásza, míg a 'sima szájú' ember finom modorú, édes társalgó, sőt 'takarékos', pontosabban takaros, bájjal, kellemekkel teli, vagyis úgy ahogy van *kellemes* (nem mint a lábvíz, miként az elcsépelet 'Kellemes ünnepeket!' frázisunkban, hanem annál jóval sokatmondóbban az). De kutatói kérdésfeltevéseim legfontosabbjaival diskurál Martinkó tanár úrnak az az általam eddig még nem ismert koncepciója is, amely szerint a divat nem pejoratív kifejezés, a divattal ugyanis szellemi manifesztációk párosulnak, mint például az ízlés és az érték. Ezt *A művészetek belső törvényszerűségei* című hetvenes évekbeli tanulmányában fejti ki, ahol azt is hangsúlyozza, hogy a nyelvi változások belső törvényszerűségének felismerését rendkívül megnehezíti, hogy a változások sohasem érintik egyidőben az egész rendszert, s ha állandó változás van is, a változások iránya nem mindig azonos. A divatban is hasonló változás van, mondja. Muszáj pontosan idéznem: „megrövidülhet a szoknya, de marad a tupír”.⁵ Nálam, a 18. század végén földindulásszerű változások indulnak a rendi társadalomból a polgári társadalom, a rendi nyilvánosságból a polgári nyilvánosság felé vezető úton, melynek vizsgálatakor szokásokat, nem pedig divatokat kell szemügyre venni. A szokás kötöttsége rendkívül szívós, sokkal szívósabb, mint az ízlés, a tetszés, szívósabb, mint a divat vagy a művészetek kötöttsége – tanít Martinkó. Egy-egy kor ízlésében, tudatában mindig jelen van előzetes ciklusok sajátos formája. A ciklusváltások hosszadalmasak, nem divatszerűek, hanem szokásszerűek. Bizonyos tartalmak már jelentkeznek, de még a régi formai köntösben.⁶ Nem is gondoltam volna, hogy tanár úr olyannyira hasonló távlatokról, tétokról tépelődött egykor, mint amilyenekről én próbáltam a díjra méltatott tanulmányomban. Amiről ő mintegy ötven éve teoretikusan beszél traktátusában, azt én a Kazinczy–Batsányi-nemzedék „szokásszerű” konkrétumaiban igyekeztem megragadni.

Kissé visszatérve a mit csinálnék másként kérdéséhez, avagy a hibákról vagy legalábbis azokról, amiket most már máshogyan írnék (hibajegyzék mindig van, a tavaly megjelent *Aurora* szövegkiadásé is szépen alakul, bár nem mondom ki, hány évig készült). Mint utólagosan megtudtam Lőrinc László *Életmódtörténet* című munkájából, a kora újkorban a sertéshúsnak még nem volt kitüntetett szerepe a magyar étrendben, sokkal inkább a marhának és a birkának, és csak a dualizmus korára vette át a vezető szerepet a hízó a legelők megfogvatkozása miatt. Ekkoriban vált a disznóvágás az év egyik legfontosabb eseményévé a portákon. Ezzel biztosították egy háztartás egész évi hús- és zsiradéktartalékát, s mint Lőrinc László is kiemeli, „a sertés minden porcikáját feldolgozták, hasznosították”.⁷ Azzal együtt, hogy mindezt tehát itt és most pontosítottuk, vagyis a 18. század végét illetően talán nem a legjobb példa a hízóvágás legfőbb mikrogazdasági jelentőségéről beszélni, e praxis önmagaságában tökéletes ökoszisztémája mégis jól működő allegóriája lehet – gondolom disznóvágásokon többször megforduló vidéki gyerekként továbbra is – annak a rendi feltételrendszernek, amelynek szövetébe oly nehéz betörni a *Magyar Museum*, az *Orpheus* avagy az *Uránia* előfizetési felhívásaival. Ez pedig nem elmaradottság és igénytelenség kérdése, hanem a kiismerendő és megértendő történetiségé.

Van még valami, amit mindenesetre bizonyosan másképpen fogalmaznék: amikor nagy mellénnyel azt írom, hogy Batsányi a bandériumaikra vagyonokat, míg a kultúrára semmi

⁵ MARTINKÓ András, *Teremtő idők* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977), 399–400.

⁶ Uo., 401, 437.

⁷ LŐRINC László, *Életmódtörténet. Anyagi kultúra 1500-tól napjainkig* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2016), 54.

érdemlegeset nem költő főurakat szidva egymással összeegyeztethetetlen kiadási költségeket kever össze, nem számolok azzal az eshetőséggel, hogy Batsányi ezt magától is tudja, sőt egészen tudatosan teszi. Hogy rendi identitásalkatrészt kever a folyóirat-menedzsment tipikusan nem-rendi faktorával, szándékosan. Ha pedig ez így van, akkor igencsak modern motívumnak, stratégiának tekinthető, nem tévedésnek. Amit ugyanakkor utólag sem csinálnék másként, például az, hogy Johann Michael Landerert vagy Johann Josef Ellingert írok, nem pedig a magyaros névalakokat, hiszen véleményem szerint éppen németességükben igazán jelentőségteljesek és tipikusak ezek a figurák. A szepességi szászok, Kassa polgáriassága és ezek a németajkú magyarországi vállalkozók, „lelketlen” nyomdatechnikusok – a nyugatiak – ugyanis egyértelmű kovászai ebben a történetben is a magyar kultúrtörténeti fejleményeknek. Ezt nem árt manapság ismételgetni...

Már írásom felvezető absztraktjában hangsúlyozom, hogy engem ebben a témában (első irodalmi folyóirataink anyagi viszonyai) a történet újramondásának hogyanja érdekel, ami irodalomtörténészként és irodalom-szaktudományként egyaránt rendkívül foglalkoztat. A tanulmányban gondosan le vannak „fordítva”, aktualizálva az egykori pénzösszegek; ez felvetheti a kérdést, hogy kinek is írok, kinek van szüksége ilyen illusztrációkra? Képzeltetbeli ideális olvasóm már jó pár éve a mindenkori érdeklődő egyetemista, már inkább felsőéves, aki nem ijed meg a szakszavaktól, ugyanakkor még nyitott, még vágyik a szemléletformálásra, és bizonyos kérdések rajongó megválaszolására, mondjuk azért, mert éppen szakdolgozik. Ha neki írok, van némi esélyem a többi egyetemistával szemben is, a kollégáim pedig, bár néhol bizonyára leckefelmondásnak érzik a dolgot, mindig találhatnak valami olyan momentumot ezekben az írásokban, amely belőlük is kihozza a lelkes ifjú szakdolgozót – vagy éppen a beérkezett kritikust.

Az sem baj, ha kissé átmegy önparódiába, de végezetül azt állítom: dolgozatom metakeretének, értelmezői kontextusának, annak a bizonyos tőkeelméletnek bizony tényleg igen szívós igazsága van. Mert nem ugyanúgy áll-e a helyzet máig azzal a bizonyos időinvesztitúrával, melynek nehézkedései Batsányiékhöz hasonlóan bizony minket is tudnak szorongatni? No meg persze a mindenféle járulékos költségek, mint az egyébként más tekintetben életmentő korabeli posta intézményi tehertétele – ez is ismerős tud lenni: anyagi hurok a szellemi műveleteken, monográfia-megjelentetésen, konferenciaszervezésen... És nem úgy áll-e a dolog, hogy jómagam is kulturális tőkébe fektettem be, magas időráfordítással, nem jelentéktelen transzformációs költségekkel, némi társadalmi és szimbolikus tőkét is kovácsolva az út során – vagyis hogy fokozatosan beletanultam valamibe, jó társaságba keveredtem, és ez meghozta a maga gyümölcseit, például azt, hogy ma itt állhatok a Ménesi úti tanácssteremben, és valami olyan történik, amit sok gazdasági tőkéért nem adnék?

Minden ember életében vannak daliás idők. Úgy hiszem, az enyém most az. Hátam mögött egy nagyobb szövegkiadás, megjelenés előtt második monográfiám, holnap mintegy hetven középiskolai kollégával tartunk a Debreceni Egyetemen országos szakmai napot a magyartanításról, ma pedig itt vagyok, ebben a körben. (Ha belegondolok, innen már tényleg csak hanyatlani lehet...) Köszönöm a már említett kutatócsoportoknak, hogy befogadtak; a már említett – illetve itt és most nem említett – munkatársaknak, tanítványoknak, hogy ösztönöztek; a mestereknek (hovatovább patrónusoknak), hogy bizalmat szavaztak; és természetesen a Martinkó-díj kuratóriumának, hogy figyelmével kitüntetett. Végül, de nem utolsósorban köszönöm a jó *Irodalomtörténet* szakfolyóirat szerkesztőségének, hogy tanulmányom tavaly télen ritka gyorsasággal, professzionális zökkenőmentességgel megjelenhetett náluk.